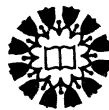

کتاب‌شناسی گزیده توصیفی
تاریخ و تمدن ملل اسلامی

دکتر شهره روغنی

تهران

۱۳۹۱

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	سخنی کوتاه در باب کتاب‌شناسی
۳	مقدمه
۹	تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ
۱۴	کتابهای تاریخی
۱۷	۱. تواریخ عمومی
	۲. تواریخ محلی (۴۱)، الف) دوره پیش از اسلام (۴۱)، ب) دوره اسلامی (۴۶).
۷۱	۳. تواریخ دودمانی و تک‌نگاری
۹۳	۴. سیر و مغازی
۱۰۳	۵. مقاتل و فتن و حروب
۱۰۵	۶. فتوح و گسترش و نشر اسلام
۱۱۰	۷. تشکیلات
۱۲۰	آثار جغرافیایی و سفرنامه‌ها (جغرافیای تاریخی)
۱۴۱	علم و فرهنگ و تمدن
۱۶۴	هنر و معماری اسلامی
۱۷۶	کتابهای مرجع
۱۷۹	۱. کتاب‌شناسیها و فهرستها
	۲. زندگی‌نامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌های تاریخی (۱۸۷)، الف) زندگی‌نامه‌های عمومی (۱۸۷)، ب) زندگی‌نامه‌های اختصاصی (۲۰۰).
۲۱۱	۳. دائرةالمعارفها
۲۱۵	نمایه نام کتابها
۲۲۴	نمایه پدیدآورندگان

سخنی کوتاه در باب کتاب‌شناسی

ضرورت تدوین کتاب‌شناسیها امری بدیهی است. دانشجویان رشته‌های مختلف در طول تحصیل و به ویژه آن‌گاه که مکلف به انجام دادن کارهای تحقیقاتی می‌شوند با پرسشهایی از این قبیل مواجه‌اند: در این زمینه چه کتابهایی موجود است؟ عنوان صحیح و دقیق کتاب چیست؟ مؤلف کیست؟ زبان متن اصلی کتاب چیست؟ آیا ترجمه فارسی از این کتاب وجود دارد؟ در کجا می‌توان آن را یافت؟ و دهها پرسش دیگر که نداشتن پاسخ، حتی برای بخشی از آنها، پیشرفت تحقیق و وصول به اهداف آن را دشوار می‌سازد. بدیهی است که با تخصصی شدن علوم، تدوین کتاب‌شناسیهای عمومی تنها چاره‌ساز مشکل نیست و نیاز به تدوین کتاب‌شناسی موضوعی تخصصی احساس می‌شود.

کتاب‌شناسیها را می‌توان به چند اعتبار تقسیم کرد:^۱ نوع و میزان اطلاعات هر شناسه،^۲ شمول موضوعی،^۳ مقطع زمانی،^۴ طرز انتشار.

۱. کتاب‌شناسی، از نظر نوع و میزان اطلاعات هر شناسه، یا تحلیلی^۲ و انتقادی است که در آن علاوه بر معرفی مشخصات اصلی کتاب توسط کتاب‌شناس خبره یا متخصص موضوع، منابع مربوط به موضوع با دقت بررسی و توصیف و معرفی و تحلیل و نقادی می‌شود؛ یا توصیفی^۳ است که در آن، علاوه بر مشخصات اصلی کتاب، ویژگیهای نسخه مورد نظر از جنبه‌های فیزیکی ذکر و موضوع و محتوای کتاب به طور خلاصه معرفی شود؛ یا توضیحی و گزارمانی^۴ است که علاوه بر

۱. نک: راهنمای تدوین کتاب‌شناسی، ص ۲۴-۷.

2. analytical bibliography
3. descriptive bibliography
4. annotated bibliography

مشخصات اصلی کتاب، حاوی توضیحات کوتاهی درباره هر یک از منابع معرفی شده است. این توضیحات معمولاً با دید و هدفی انتقادی، برای ارائه اطلاعات بیشتر و معرفی بهتر منابع درج می‌شود.

۲. از نظر شمول موضوعی، کتاب‌شناسی یا عمومی است که به جهانی، منطقه‌ای، ملی، و منتشر شده به زبانی واحد تقسیم می‌شود؛ یا تخصصی است، یعنی حاوی مشخصات کتابهای منتشر شده در یک موضوع خاص است یا فهرستی است از آثار یک نویسنده یا آنچه درباره او نوشته‌اند.

۳. از نظر مقطع زمانی، کتاب‌شناسی یا جاری است (یعنی کتابهای منتشر شده جاری را دربر می‌گیرد و برای آن مقطعی در نظر گرفته نمی‌شود) مانند کتاب‌شناسی ملی؛ یا گذشته‌نگر است و آثاری را معرفی می‌کند که در فاصله تاریخی به خصوصی منتشر شده‌اند؛ یا آینده‌نگر است و در آن آثاری معرفی می‌شود که قرار است در آینده منتشر شود. معمولاً عنوان فهرست برای کتاب‌شناسی نوع اخیر مناسب‌تر است^۱ و ظاهراً فهرستهایی که از سوی ناشران انتشار می‌یابد از این نوع است.

۴. از نظر طرز انتشار نیز کتاب‌شناسیها یا به صورت کتاب، یا به صورت تمام یا بخشی از نشریه ادواری، یا به صورت برگه‌های چاپی یا میکروفیلم و نوارهای مغناطیسی منتشر می‌شوند.

۱. بین کتاب‌شناسی (bibliography) و فهرست (catalog) تفاوت است. فهرست - که نوعی کتاب‌شناسی است - سیاهه‌ای از نام و مشخصات مواد کتابی یا غیر کتابی مجموعه یک یا چند کتابخانه است؛ در حالی که کتاب‌شناسی مجموعه کتابخانه خاصی را مدنظر ندارد (نک: مرجع‌شناسی، ص ۳۴).

مقدمه

به منظور برآورده ساختن نیاز جامعه دانشگاهی به کتاب‌شناسیهایی که در آنها منابع مرجع، کتابهای درسی و کمک‌درسی رشته‌های گوناگون معرفی شده باشد، شورای پژوهشی سازمان «سمت» به پیشنهاد معاونت پژوهشی وقت، طرح تدوین کتاب‌شناسی گزیده رشته‌های مختلف دانشگاهی را تصویب نمود. به همت همکاران عضو هیئت علمی سازمان تاکنون کتاب‌شناسی چند رشته آماده و به زیور طبع آراسته شده است.^۱

کتاب‌شناسی حاضر، با موضوع تاریخ و تمدن ملل اسلامی، از نظر نوع و میزان اطلاعات شناسه‌ها از نوع توصیفی و از حیث شمول موضوعی و مقطع زمانی به ترتیب از نوع موضوعی تخصصی و گذشته‌نگر است که با هدف معرفی و شناساندن امتهات کتابهای مورد نیاز دانشجویان (کتابهای مرجع، درسی و کمک‌درسی) و پژوهشگران این رشته و دیگر علاقه‌مندان در این زمینه تنظیم شده است. محدوده موضوعی این کتاب‌شناسی از حیث جغرافیایی، کل جهان اسلام و از نظر زمانی، از ابتدای پیدایش اسلام^۲ تا برافتادن خلافت عباسی قاهره به دست سلطان سلیم اول است. برای تدوین کتاب‌شناسی تخصصی موجود، ابتدا در حد بضاعت

۱. از آن جمله‌اند کتاب‌شناسی رشته‌های کتابداری، جغرافیای انسانی، تاریخ ایران دوره اسلامی و فلسفه و کلام اسلامی.

۲. البته از آنجا که برای داشتن درک صحیح از تاریخ اسلام شناخت خاستگاه آن، شبه جزیره عربستان و ممالک هم‌جوار آن، یعنی دو امپراتوری بزرگ ایران و روم و نیز اسپانیای پیش از ورود اسلام ضروری می‌نمود، منابع عمده مربوط به تاریخ پیش از اسلام این ممالک (گرچه خارج از محدوده موضوع است) معرفی شده‌اند.

علمی خویش و با مراجعه به فهرست منابع موجود در پایان کتابهای تحقیقاتی مهم این رشته، سیاهه و فهرستی مشتمل بر بیش از دو هزار عنوان کتاب که به نوعی با موضوع مورد نظر هم‌گرایی داشت تهیه شد؛ سپس قریب به پانصد عنوان آن برای توصیف، گزینش گردید. منابع دو دسته‌اند: (۱) منابع قدیمی و دست اول یا آثار اولیه که نویسندگان و مؤلفان آنها یا شخصاً شاهد وقایع بوده‌اند یا وقایع در عصر آنها اتفاق افتاده و به دلیل همین قرب زمانی یا مکانی تدوین‌کنندگان آن، از اعتبار خاصی برخوردارند؛ (۲) تحقیقات جدید که متأخران - اعم از مسلمان و غیر مسلمان - بر اساس منابع دست اول و با روشهای جدید تاریخ‌نگاری تدوین نموده‌اند. گفتنی است در بین دسته اخیر بعضاً از کتابهایی نام برده شده است که احتمالاً با اهدافی خاص و گاه مغرضانه نگاشته شده‌اند، اما به جهاتی، از جمله کمبود منابع در آن زمینه یا اهمیت شیوه‌های تحقیق و تدوین و از همه مهم‌تر، شناخت ماهیت این آثار، معرفی آنها لازم می‌نمود. پس از گزینش، نوبت به توصیف آثار رسید؛ برای توصیف منابع علاوه بر اینکه هر یک از آنها از نظر گذراننده شد، از مجلات و نشریات و کتبی که در معرفی کتاب حاوی مطلبی بودند نیز استفاده گردید.

در این کتاب‌شناسی، برخلاف دیگر کتاب‌شناسیهای تدوین شده در «سمت»، منابع معرفی شده بر اساس موضوع، طبقه‌بندی و سپس در هر طبقه مدخلها بر اساس نظم الفبایی مرتب گردیده است. امر طبقه‌بندی نیز با توجه به انواع تاریخ‌نگاری اسلامی - شامل سیر و مغازی، مقاتل و فتن و حروب، فتوح و خراج، تواریخ عمومی، تواریخ دودمانی، تواریخ محلی، انساب، طبقات، تشکیلات، فرهنگ‌نامه‌های تاریخی، فرق و مذاهب - و برنامه دروس تخصصی‌گرایش تاریخ و تمدن ملل اسلامی صورت پذیرفته است. بدیهی است که تعیین حد و مرز موضوع یک کتاب و قرار دادن آن به طور دقیق ذیل یک موضوع خاص کاری بس دشوار و در برخی موارد، به دلیل ماهیت و محتوای مطالب کتاب، غیر ممکن بود؛ برای رفع مشکل در این گونه موارد، آنها در ذیل عنوانی که محتوای کتاب به آن نزدیک‌تر بوده

۱. گفتنی است که استفاده از این دسته منابع مستلزم آشنایی خواننده با انگیزه‌ها و اهداف نویسنده یا راوی و شناخت دقیق اوضاع سیاسی و اقتصادی و اجتماعی عصر مربوط است.

گنجانده شده‌اند.

در این مجموعه، کتابهای تألیف یا ترجمه شده به یکی از زبانهای فارسی و عربی معرفی شده‌اند.^۱ در موضوع دائرةالمعارفها چند عنوان محدود به زبان انگلیسی نیز آمده است. همچنین برای سهولت کار خوانندگان، در پایان، نمایه نام کتابها و مؤلفان و مترجمان ذکر شده است.

چنان که پیش از این اشاره شد، طبقه‌بندی موضوعات کتاب با توجه به دو محور اساسی تاریخ‌نگاری اسلامی و سرفصلهای مصوب درسی و با عنایت به منابع مورد نیاز برای پژوهش در این رشته انجام شده است. در این طبقه‌بندی شش عنوان اصلی تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ، کتابهای تاریخی، آثار جغرافیایی و سفرنامه‌ها (جغرافیای تاریخی)، علم و فرهنگ و تمدن، هنر و معماری اسلامی و نهایتاً کتابهای مرجع انتخاب شده‌اند.^۲ ذیل بعضی از این عنوانهای اصلی، عنوانهای فرعی و فرعی‌تر قرار گرفته‌اند. این عنوانهای فرعی عبارت‌اند از: سیر و مغازی، مقاتل و فتن و حروب، فتوح، تواریخ عمومی، تواریخ محلی (پیش از اسلام و دوره اسلامی)، تواریخ دودمانی و نیز تشکیلات و دیوان که همه، ذیل عنوان اصلی کتابهای تاریخی آمده‌اند.^۳ کتاب‌شناسیها و فهرستها، و زندگی‌نامه‌ها که خود به دو عنوان فرعی‌تر

۱. در موضوع دائرةالمعارفها چند عنوان محدود به زبان انگلیسی نیز آمده است.

۲. در ابتدا علاوه بر این شش عنوان، دو عنوان اصلی فرق و مذاهب و مطالعات شرق‌شناسی نیز در نظر گرفته و منابع چندی نیز شناسایی و حتی گزینش شده بود. در خصوص عنوان نخست، چون قرار شد کتاب‌شناسی دیگری با نام کتاب‌شناسی ادیان تدوین شود از آوردن آن خودداری شد. در خصوص منابع مربوط به شرق‌شناسی، با توجه به کتابنامه مفصل کتاب *مطالعات اسلامی در غرب* اثر دکتر محسن الویری که بهار ۸۱ از سوی سازمان «سمت» چاپ شده نیازی به معرفی منابع این موضوع ندیدیم و در همین جا خوانندگان را به آن کتاب ارجاع می‌دهیم. ۳. ابتدا بر آن بودیم که کتابهای مربوط به تاریخ تشیع را نیز به صورت عنوان فرعی ذیل کتابهای تاریخی قرار داده، معرفی کنیم؛ لکن به لحاظ اهمیت موضوع و رسیدن به این نتیجه که تاریخ تشیع به واقع نیازمند کتاب‌شناسی مستقلی است و با اختصاص دادن یک عنوان فرعی به آن، حق مطلب ادا نخواهد شد، از پرداختن به آن صرف‌نظر کردیم؛ به این امید که کسانی با بضاعت علمی کافی به زودی به این مهم گمارند.

زندگی‌نامه‌های عمومی و اختصاصی تقسیم شده‌اند. دائرةالمعارفها ذیل کتابهای مرجع آمده‌اند.

ذیل هر یک از عنوانها یا موضوعات یادشده، منابع مربوط - که بخش اعظم آنها در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران یافت می‌شوند - معرفی و توصیف شده‌اند. ابتدا اطلاعات کتاب‌شناختی هر کتاب ارائه و سپس کتاب به اجمال و به گونه‌ای توصیف شده است که خواننده بتواند اطلاعات لازم را نسبت به محتوای مطالب مندرج در کتاب کسب نماید. در پایان توصیف هر کتاب حتی‌الامکان شماره راهنمای کتاب (رده‌بندی کنگره) داده شده است تا امر بازیابی کتاب در کتابخانه برای دانشجویان به راحتی انجام گیرد.

همان‌گونه که اشاره شد تعداد عناوین گزینش شده برای معرفی و توصیف بالغ بر پانصد عنوان بود که متأسفانه به دلیل ضیق وقت، توصیف همه آنها میسر نشد، اما از آنجا که مشخصات کتاب‌شناختی همه آنها جمع‌آوری و ثبت شده بود، خالی از فایده ندانستیم که دست کم این اطلاعات را در اختیار خواننده قرار دهیم؛ از این رو پس از توصیف آخرین کتاب در هر موضوع، ذیل عنوان «کتابهای ضمیمه» کتابهایی را نام برده‌ایم که صرفاً اطلاعات کتاب‌شناختی آنها ذکر شده است و البته در میان همین دسته، برخی از اهمیت زیادی برخوردارند که فرصت توصیف آن نشده است. امید است در تجدید نظر بعدی توفیق انجام این مهم حاصل شود.

در پایان از همه کسانی که به تدوین این مجموعه کمک کرده‌اند سپاسگزاری می‌شود. امید است خوانندگان محترم با تذکرات سودمند خویش امکان اصلاح و بهبود کتاب را فراهم سازند.

علائم اختصاری محل بازیابی کتابها:

ال: کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران

س: کتابخانه سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

ت: کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس

پ: کتابخانه مرکزی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی